

Opevněné sídlo Čalonice, kat. úz. Dalešice, okres Třebíč

(Příspěvek k poznání opevněných sídel drobných feudálů ve středním Pohlaví na jz. Moravě)

PAVEL KOUŘIL

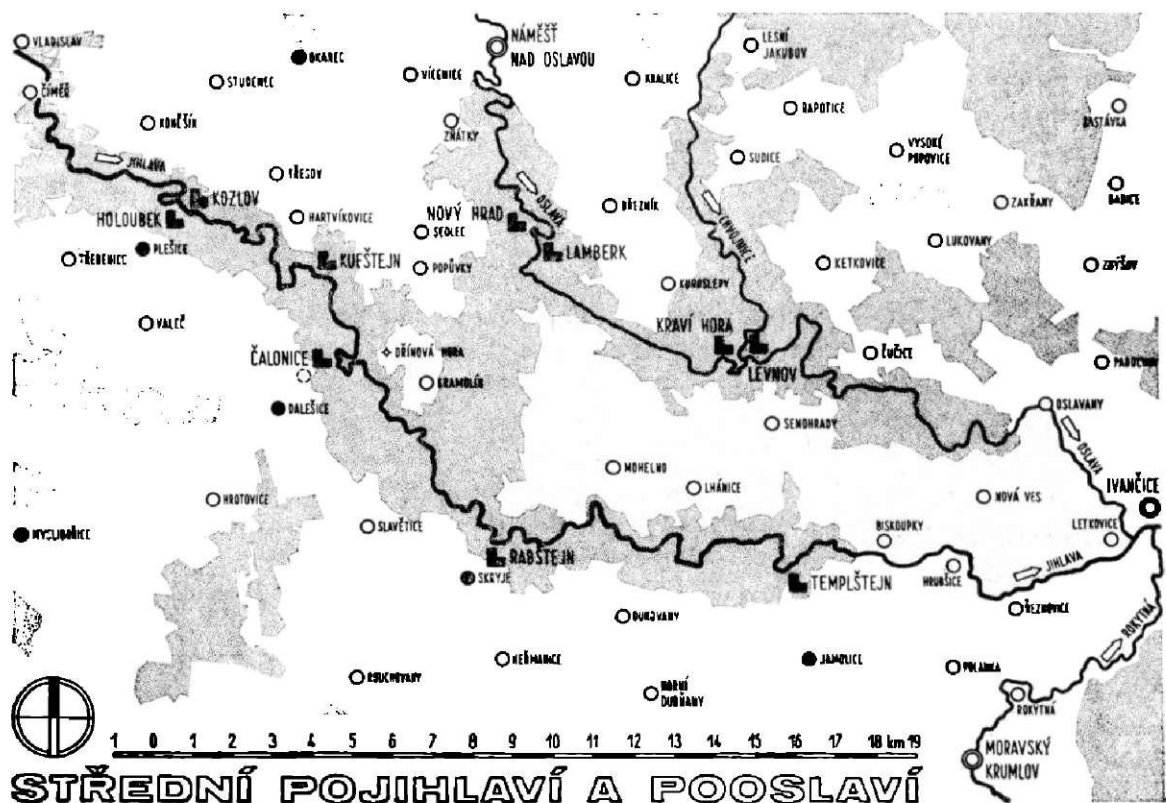
Oblastí, ve které se lze setkat s poměrně značným množstvím feudálních sídel různých typů, je jihozápadní Morava. Také střední tok řeky Jihlavy, který tvoří severní hranici tohoto regionu je významný existencí drobnějších i větších fortifikací. Jde zde o úsek od Vladislavi po Ivančice, který má kaňonovitý ráz, je hluboký a úzce sevřený, dá se říci, že vytváří samostatný geograficky uzavřený celek (obr. 1). Otázka počátků osídlení tohoto subregionu byla již několikrát řešena a převládal názor, že jde o typickou kolonizační oblast, osídlovanou až ve 12. století (Hosák 1952, 142–153; Novotný 1962, 212). V současné době však zejména nálezy učiněné na zaniklé středověké osadě Mstěnice nebo na Kramolínském hradisku u Dalešic dávají tušit možnost staršího osídlení, jehož počátky bude možno položit podle dosavadního stavu výzkumu již do středohradištního období (Nekuda 1972, 44; Kos-Koštuřík 1974, 106).

Na jihozápadní Moravě, v relativně chudé krajině bylo mnoho drobných feudálů a pocházela odtud také velká část moravské autochtonní šlechty. Charakteristické například je, že za bojů mezi markrabaty Joštem a Prokopem na přelomu 14. a 15. století pocházela většina stoupenců Prokopových z řad šlechty právě z jihozápadní Moravy (Neumann 1939, 17). Prokop, stojící v opozici proti církvi, zde tedy našel nejvíce přívrženců, ožebračovaných velkými feudály, ale zejména církví. Zajímavé také je, že na protestní petici zaslané roku 1415 do Kostnice pečeti nejvíce moravské drobné šlechty právě z jihozápadní Moravy (Neumann 1939, 37). O poměrně značném množství malých feudálů a jejich obtížné situaci v té době svědčí i to, že ve vytvořivší se Hrotovicko-moravskobudějovické skupině lapků na počátku 15. století, plnou jednu šestinu tvořili zemané (Hoffmann 1967, 202–217). Uvážíme-li, že členové této skupiny pocházeli z celkem malého území JZ Moravy, které by se dalo vymezit Třebíčí, Hrotovicemi, Dalešicemi, Rouchovany, Jevišovicemi, Moravskými Budějovicemi a Želetavou (Hoffmann 1967, mapka), je zde dobře patrna značná kumulace této drobné feudalilty. Její četnosti odpovídá také počet jejích sídel, drobných středověkých opevnění.

Sondážní archeologický výzkum jednoho z nich, vyvolaný výstavbou vodního díla Dalešice, které ve svých důsledcích bude znamenat zatopení kaňonovitého údolí od Dalešic až po Vladislav, provádělo v letech 1972–73 oddělení historické archeologie Moravského musea v Brně, za účasti referenta.¹

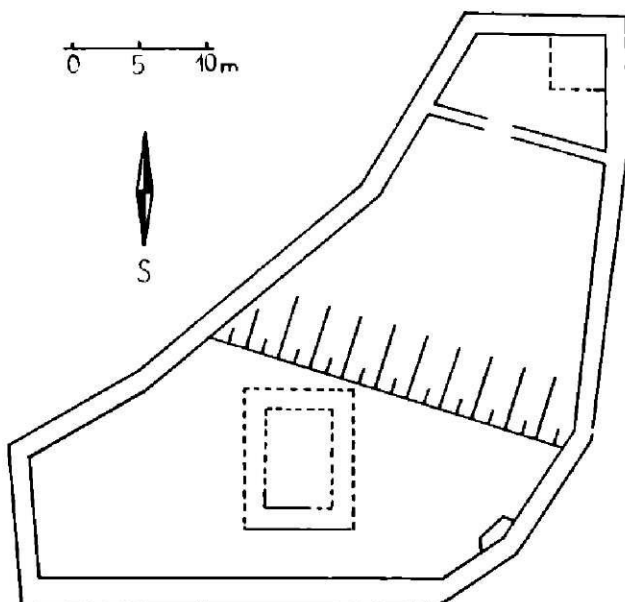
Jedná se o opevněné výšinné sídlo Čalonice, situované na pravém břehu

¹ Děkuji dr. V. Nekudovi, vedoucímu oddělení historické archeologie v MM, že mi umožnil zpracování a publikaci této lokality.

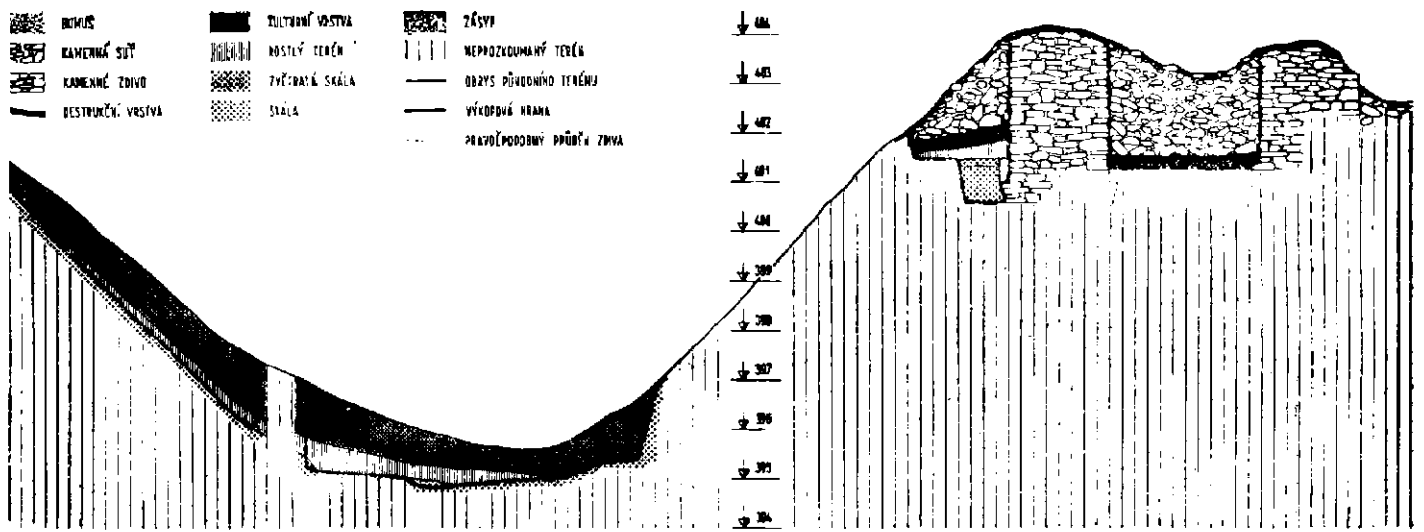

Obr. 1. Hrady a trze na Jihlavě a Oslavě.

řeky Jihlavy na vysoké ostrožně prudce se svažující ke korytu řeky. Stejně jako stejnojmenná zaniklá středověká osada (dále jen ZSO) se nachází asi 2 km severovýchodně od Dalešic. Podle zakončení jména na -nice, jehož základem je jednoduché příjmi, je možné vznik osady klást do 12.–13. století; místní jména s tímto zakončením jsou typická pro území vymezené řekami Dyjí a Jihlavou na JZ Moravě (Šrámek 1970, 317).

Obr. 2. Čálonice, tvrz. Schematický půdorys.

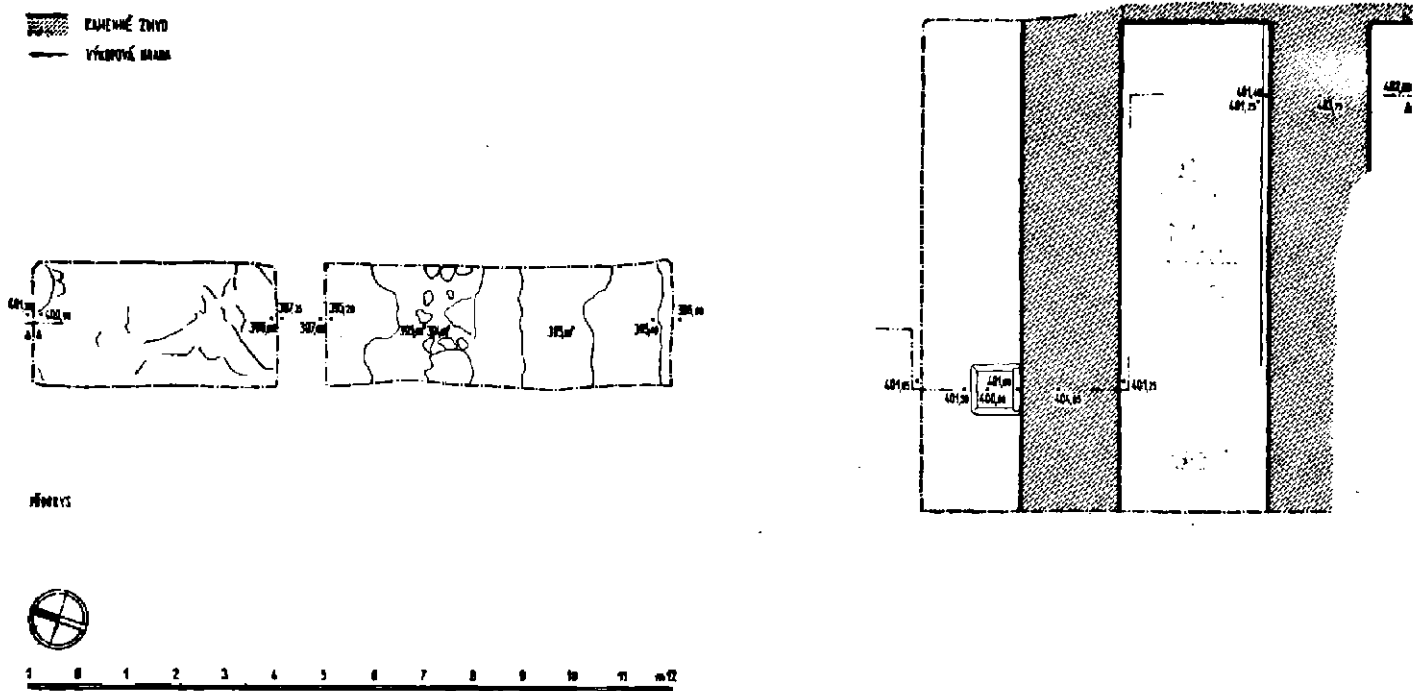

ŘEZ A-A

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 m

ČALONICE 1972-73

Obr. 3. Čalonice, tvrz. Řez příkopem a odkrytým prostorem ve vlastním areálu tvrze.

ŘEZY

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 m

ČALONICE 1972-73

Obr. 4. Čalonice, tvrz. Půdorysné zaměření odkrytého prostoru.

První písemná zpráva vztahující se k Čalonicím je z roku 1364, přičemž první zmínka, v níž se výslovně hovoří o tvrzi, pochází až z roku 1392, kdy Zikmund z Myslibořic dědičně odkázal kaplanům kaple svaté Maří Magdalény v Dalešicích sedm marek věčného ročního platu z 11 lánů v Dalešicích, 7 dvorů a 1 mlýna ve vsi Čalonicích, vyjímaje však tvrz – dvorec (Chlumecký 1856, IV 118; VII 1034). Druhá a také poslední zmínka o tvrzi je z roku 1417, kdy Čalovice patřily Janu Weitmilnerovi ze Životic. Mluví se zde o municiu řečeném tvrziště a o svobodném dvorci – curia allodialis (Chlumecký 1856, XI 405).

Jak vypadá situace v terénu. Jelikož celkový výzkum opevněného sídla byl z časového i finančního hlediska nemožný, bylo překročeno ke zjištění jeho dispozice systémem sond. Celý komplex byl vybudován na poměrně rozsáhlé plošině ve tvaru nepravidelného mnohoúhelníku (max. d. 65 m, max. š. 25 m), jejíž obvod činí přibližně 160 m (obr. 2). První zjišťovací sonda o rozměrech $2,5 \times 7$ m byla položena přes příkop. Byla jí zjištěna jeho celková hloubka, která činila 5 m, přičemž vlastní zásyp byl mocný 0,7–1,9 m. Příkop byl vyhláhlámán ve skále a zdá se, že sloužil i jako průjezdní komunikace, pro což by svědčilo obroušení a ohlazení jeho dna v některých místech. Sonda byla ještě protažena do protějšího svahu, aby byl zachycen celý průběh destrukční a kulturní vrstvy (obr. 3, 4). Poté se přistoupilo k výzkumu vlastního areálu tvrze. Byl vytyčen 10 m široký pás mezi severní a jižní obvodovou zdí, v němž se nachází destrukce věžovité stavby pravděpodobných rozměrů 5×7 m. Nejdříve byl odkryv proveden ve 2 m širokém pásu před ohradní zdí, zavaleném kameny z její horní pobožené části. Kamenitá suť končila v hloubce 1,7–1,9 m, kde se objevila černá propálená destrukční vrstva mocná 5–10 cm, která obsahovala drobné zlomky keramiky a hroty šípů. Pod ní se nacházela vlastní kulturní vrstva o síle 20 cm, která již vykazovala větší množství materiálu (obr. 3). Nepoměrně více nálezů bylo z vnitřní strany hradební zdi. Byl zde odkryt prostor mezi ní a severní zdí věžovité stavby široký 3 m a rozdělený příčinou značně destruovanou zídkou spojující obě zdi. Černá propálená vrstva stejné mocnosti jako před hradební zdí však byla až v hloubce 2,2–2,3 m. Pod ní ležela kulturní vrstva silná 20 cm (obr. 3).

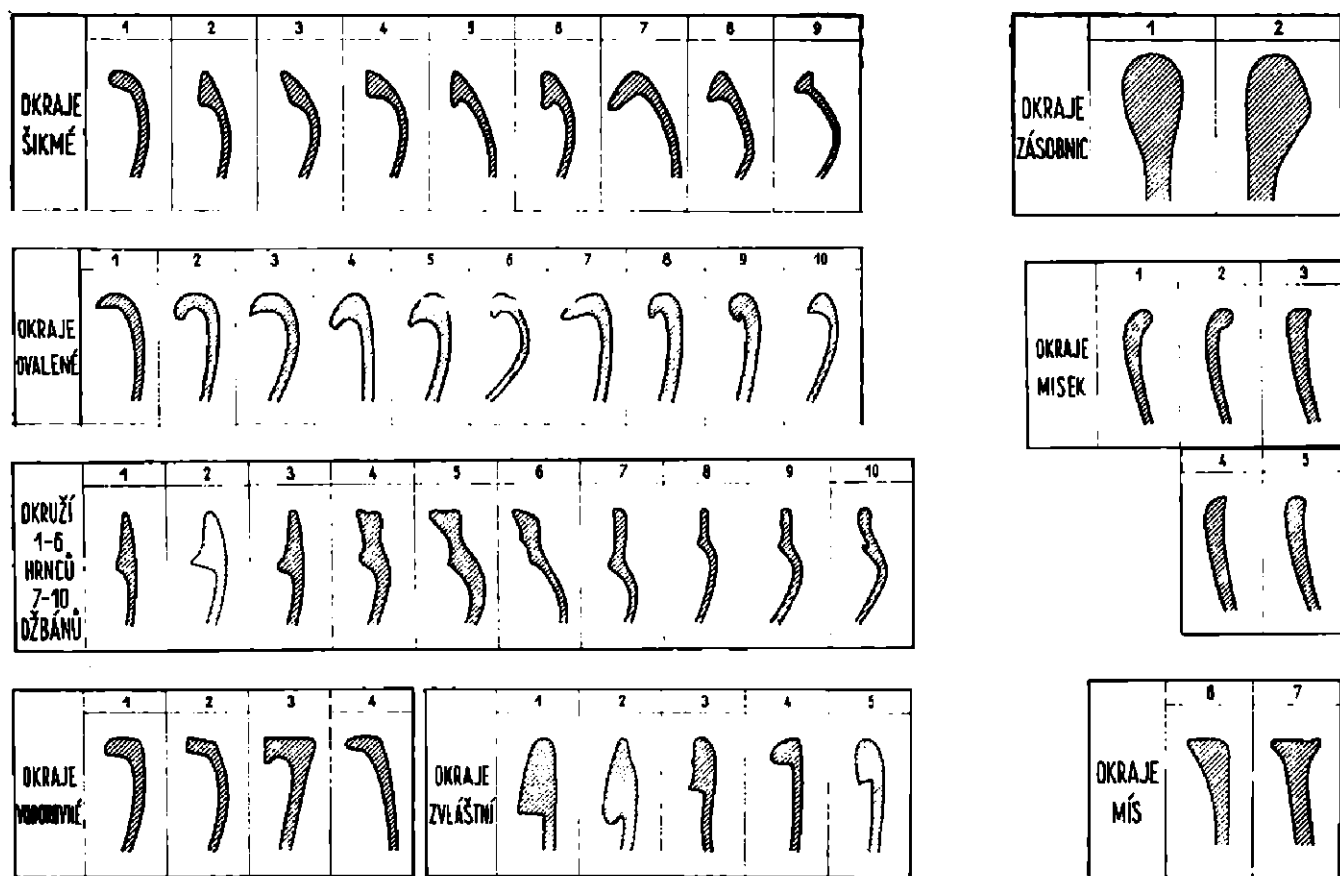
Při odkryvu překvapila mohutnost a zachovalost hradební zdi široké 2 m a ještě dnes vysoké 3 m, stojící na lichoběžníkovitě se zužujícím soklu, který přečnivá patu zdi o 15 cm. Základová spára byla vysekána ve skále, jejíž povrch byl dosti zvětralý a vyplněna kromě zmíněného soklu šedým poměrně jemným zásypem (obr. 3). Obnažená zeď byla zbudována z neopracovaného lomového kamene, získaného při hloubení příkopu nebo i jinde v místě stavby, kde o něj není nouze. Toto ložně kladené zdivo, jehož vodorovné plochy jsou přirozené plochy lomové dané úložnými petrografickými poměry, bylo na obou stranách velmi dobře lícované a místy dodržovalo i řádkovací techniku. Bylo spojeno kvalitní vápennou maltou a tvořilo kompaktní, těžce rozbitelný celek. V místě pravděpodobného přístupu, mostem přes příkop, byla zeď zesílena. V jihozápadní části, na nejvzdálenějším místě od věže, byla do hradební zdi na nejvíce ohroženém místě začleněna menší věž rozměrů 4×4 m.

Věžovitá stavba plnila obytnou i obrannou funkci se nachází na nejvyšším a zároveň nejexponovanějším místě, které tvoří menší polovinu celkového areálu a je od ostatního prostoru schodovitě oddělena (obr. 2). Dá se předpokládat, že zbývající část zaujímaly objekty hospodářského charakteru, pro což by mohl svědčit i srp se zoubkovitě zasekávaným ostrím zde nalezený. Velká většina drobné šlechty se nemohla odtrhnout od zemědělského hospodaření, a proto se stávalo, že se součástí opevněného sídla stal ještě hospodářský dvorec, označovaný v pramenech jako curia (Unger et al. 1965, 368), na kterém feudál hospo-

dařil ve vlastní režii (Menclová 1972, 430). To by mohl být i případ Čalonic, kde by tedy tvrz i hospodářský dvorec tvořily jeden opevněný celek. Jasnou odpověď však může dát pouze celkový výzkum nejen opevnění, ale i blízké zaniklé vesnice.

Dnes již velmi nepatrné relikty tohoto středověkého opevnění jsou pravděpodobně výsledkem jeho úmyslného zboření. Tvrz se totiž v pohnutých dobách první poloviny 15. století, stejně jako některé hrady ve středním Pohrlaví, stala zřejmě sídlem lapků, jejichž vydírání a feudální lupičství ohrožovalo nejen tuto část Moravy, ale i sousední Rakousko (Wolny 1837, 180). Proto bylo rozhodnuto na sjezdu moravských a českých stavů konaném roku 1440 ve Velkém Meziříčí zbořit tyto hrady, což se roku 1446 také uskutečnilo (Kameníček 1848, 261, 263–265; Hrotovský okres 1916, 80). Je dost možné, že tvrz svoji funkci ztratila a byla částečně zničena již za bojů mezi markrabaty Jořtem a Prokopem na samém počátku 15. stol., pro což by svědčil jak charakter keramiky tak i zpráva z r. 1417, kdy je tato označována již jako tvrziště. V pozdějších prameňech se již fortifikace nikde nepřipomíná. O vesnici je zmínka ještě k roku 1535, kdy tato patřila dalešickému převorovi (Nekuda 1961a, 129). Podle znojemských berňových register rychtář Jakub z Dalešic vybral tam onoho roku daň (Radimský 1954, 279). Roku 1612 při prodeji dalešického panství je již uváděna jako pustá ves (Schwoy 1794, 279). Dnes se v místech kde stávala objevují, zvláště po orbě, fragmenty keramiky a dříve byly zaznamenány i kusy zdiva (Hrotovský okres 1916, 79).

*

Tab. I. Čalonic, tvrz. Keramika.

Kreslil J. Kouřil